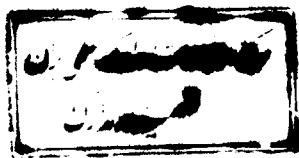

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۲۵۹۷۲

دانشگاه فردوسی مشهد
معاونت تحصیلات تکمیلی
۷۴۱۹۱

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی «شهید مطهری»

۱۳۷۵ / ۲ / ۲۰

پایان نامه تحصیلی کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع:

شورا در اسلام از دیدگاه کتاب و سنت

به راهنمایی:

حجه الاسلام والمسلمین جناب آقای عبداللہی نژاد

استاد مشاور:

دکتر مهدی صانعی

۱/ 2858

نگارش: احسان تاریمرادی

شهریور: ۱۳۷۴

۲۵۹۷۲

تقدیم به:

همسر و دخترم که در راه تحصیل همه سختی‌ها و رنج‌ها را متحمل شدند.

«من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبدا»
هر که مرا نکته‌ای بیاموزد مرا بنده خویش قرار داده.

ضمن سپاس و ستایش ذات اقدس حق حال که در این برهه از عمر،
خداوند توفیق داد تا این دوره از تحصیلاتم را با موفقیت سپری
کنم امیدوارم که بتوانم در راه خدمت به بندگان دین خود را به آنان
ادا نمایم.

و بر خود لازم می‌دانم که بدینوسیله از پدر، مادر، معلمین، دبیران،
اساتید محترم و همه کسانی که بطریقی در راه اعتلای دین و دانش
و فضائل والای انسانی و نشر فرهنگ غنی اسلام و رشد جوامع از
جمله رشد و تربیت جسمی و روحی اینجانب دخیل بوده و متحمل
رنج و زحمت شده‌اند تشکر و قدردانی نمایم و از خداوند متعال
برای همگان آرزوی سعادت و فلاح می‌نمایم.

و آخر دعوانا الحمد لله رب العالمین

مشهد مقدس - تابستان ۱۳۷۴

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه: ۱

بخش اول: کتاب

فصل اول: ریشه‌های لغوی و تاریخی شورا.

- ۱ - مفهوم لغوی شورا ۱۴
- ۲ - مفهوم اصطلاحی شورا ۱۶
- ۳ - تاریخ مشورت در جوامع بشری ۱۸
- ۴ - ریشه‌های تاریخی مشورت در اسلام ۲۸
- ۵ - نیاز انسان به این سنت نبوی ۳۸

فصل دوم: شورا در قرآن

- ۱ - آیات دسته اول ۴۶
- ۲ - آیات دسته دوم ۴۶
- ۳ - آیه اول ۴۶
- ۴ - آیه دوم ۴۷
- ۵ - آیه سوم ۴۸

فصل سوم: احکام کلی شورا.

- ۱ - فوائد مشورت. ۶۲
- ۲ - مقدمات مشورت. ۶۷
- ۳ - استخاره. ۶۸
- ۴ - ضرر و زیانهای که بر عمل به شورا مترتب است. ۷۰
- ۵ - مفسد استبداد و خودرایی. ۷۳
- ۶ - حجیت شورا. ۷۹
- ۷ - آیا مشورت یک وظیفه اخلاقی است یا حکمی الزامی؟ ۸۱
- ۸ - نظرات علمای عامه پیرامون وجوب مشورت در امور. ۸۳
- ۹ - مشورت با مادون. ۸۴

فصل چهارم: مشورت در سیره رسول اکرم (ص) از دیدگاه مفسرین.

- ۱ - مشورت در سیره پیامبر گرامی اسلام (ص). ۸۸
- ۲ - چرا پیامبر اکرم (ص) مشورت می نمود؟ ۹۶
- ۳ - اثرات سنت مشورت در جامعه. ۱۱۹

بخش دوم: سنت

فصل اول: نکاتی پیرامون امر مورد شور.

- ۱ - تصمیمات شورا ناقص احکام الهی نیست..... ۱۲۲.
- ۲ - آیا شورا از احکام تاسیسی است یا امضائی؟..... ۱۳۹.

فصل دوم: احکام کلی مستشار (مشورت شونده).

- ۱ - صفات افرادی که شایستگی مشورت دارند..... ۱۴۴.
- ۲ - صفات ثبوتی مشاورین..... ۱۵۰.
- ۳ - صفات سلبی مشاورین..... ۱۶۱.
- ۴ - مشورت با دشمنان..... ۱۶۸.
- ۵ - مشورت با زنان..... ۱۷۰.
- ۶ - غلبه عاطفه بر عقل..... ۱۷۷.
- ۷ - حقوق وظایف مشاورین..... ۱۸۵.
- ۸ - حقوق و وظایف مشورت کنندگان..... ۱۹۱.
- ۹ - زیانهای ترک مشورت..... ۱۹۳.

فصل سوم: مشورت در سیره ائمه هدی (ع).

- ۱ - مشورتهای ائمه (ع)..... ۱۹۷.
- ۲ - مشورتهای حضرت علی (ع)..... ۱۹۸.
- ۳ - شورای سقیفه..... ۲۰۵.
- ۴ - نقدی بر شورای سقیفه..... ۲۱۱.
- ۵ - وصایت یا شورا؟!..... ۲۱۸.
- ۶ - شورای شش نفره عمر..... ۲۲۹.
- ۷ - چند نکته پیرامون شورای عمر..... ۲۳۶.
- ۸ - شورای عمومی و بیعت با علی (ع)..... ۲۴۰.
- ۹ - مشورتهای ابن عباس، مغیره بن شعبه و زیاد بن حنظله تمیمی
با حضرت علی (ع)..... ۲۴۲.
- ۱۰ - شورای اصحاب در صفین و جریان حکمیت..... ۲۴۶.
- ۱۱ - مشورتهای حضرت امام حسن (ع)، امام حسین (ع)، امام صادق (ع)،
امام موسی کاظم (ع)..... ۲۵۰.
- ۱۲ - مشورتهای حضرت رضا (ع)، امام جواد (ع)..... ۲۵۰.
- خاتمه: مشورت از دیدگاه علما و مفسرین (عامه)..... ۲۵۲.

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه:

«الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله وائمة الطاهرين».

بیاد دارم که پس از پیروزی انقلاب اسلامی شکوهمند ملت ایران، احکام معطله قرآن بتدریج به منصفه ظهور و اجرا در می آمد، از آن جمله «اصل شورا» بود که در جامعه بصورتی حاد مطرح می شد، در هر جمعی، در هر مجلسی، در مجلات و روزنامه ها و جراید آنروز، در خطبه های نماز جمعه و سخنرانی ها و مصاحبه ها سخن از شورا بود.

در کوچه و بازار، در محافل و مساجد، خصوصاً در مقابل در دانشگاه های کشور بحث داغ جوانان و دانش آموزان و دانشجویان و حتی سایر اقشار ملت پیرامون تشکیل شوراها بود، که در کنار سایر مسائل انقلاب مطرح می شد. شاید علت آن مطرح شدن اصطلاح «شورای انقلاب» در رسانه ها که برای بسیاری از مردم اصطلاح جدیدی بود و می توان گفت که بیشتر مردم از دیدگاه اسلام درباره شورا، و کیفیت انجام آن، صفات مشاورین و اینکه شور و مشورت در چه مسائلی است، تاریخ شورا.... اطلاع دقیقی نداشتند. بنابراین با تولد این ارگان که به عنوان مشاورین رهبر، قدرت ارائه نظر و اخذ تصمیم را داشت عکس العمل های بموقعی نیز در مقابل جریانات انقلاب و عملکرد دشمنان داخلی و خارجی از خودشان می داد، اصل شورا بیش از پیش مطرح می شد.

از طرفی مخالفین انقلاب و سرسپردگان، که برخی نیز به عنوان ستون پنجم برای قدرتهای خارجی در فعالیت بودند، دنبال سوژه‌ای برای اظهار وجود، انتقاد و تبلیغ بر علیه انقلاب ... بودند. لذا مترصد فرصت مناسبی بودند، تا اینکه با مطرح شدن شعار «شورا» فعالیت آنان نیز به حاد شدن طرح مسئله شورا دامن می‌زد.

در حوالی پیروزی انقلاب بود که هر روز حزبی و گروهی اعلام موجودیت می‌کرد و مثل علف‌های خودرو در سرتاسر کشور رشد می‌کرد، جالب اینست که اکثراً تبلیغ این شعار را در برنامه‌های خود داشتند، تا آنجا که شوراهای تیم بندی هم در برخی کارخانجات تهران و برخی شهرستانها تاسیس شد که، بعلت عدم آشنائی کارگران و کارمندان از این مسئله حتی رهبران همان احزاب ضد انقلاب، فعالیت این شوراها در حد سندیکاها قبل از انقلاب بود، اگر نگوئیم که نهایت کار به اعتصاب کشیدن کارخانجات و فریب کارگران و کشاورزان و گل آلود کردن آب برای بهره‌برداری خود و اربابانشان بود. خباثت کاریشان بحدی بود که در اثر آن سالهای متمادی تشکیل شورای شهر و روستا به تعویق افتاد^(۱).

از طرفی معارف اسلام در فرهنگ ما ریشه هزار و چند ساله دارد و فرهنگ اسلام با خون و گوشت ملت ما عجین شده و در این فرهنگ و در آیات قرآنی و روایات اسلامی و در تاریخ اسلام شورا به عنوان یک اصل مطرح است نیازاست که این ملت بزرگ اطلاعات جامعی پیرامون شورا داشته باشد، و همین امر دانشمندان و پژوهشگران را ب فکر واداشت، تا پیرامون این موضوع به

کاوش و تحقیق پردازند، لذا در سالهای اول انقلاب کتابها و مقالات بسیاری در این زمینه به رشته تحریر درآمد که تا آن زمان سابقه نداشت.

در مورد سابه تاریخی آن نیز باید بگوئیم که شورا یک اصل عقلائی، یک امر فطری است، و در طبیعت انسان نهفته است، انسانهای نخستین همانطور که فطراً درک کردند که با تعاون و مدد یکدیگر می توانند حملات حیوانات قوی و جانوران و وحشی را دفع کنند، و یا برای رفع نیازها به شکار حیوانات و یا کشت حبوبات پردازند، پس از فراگیری زبان و وضع الفاظ برای حل مشکلاتی که خود از عهده حل و رفع آنها بر نمی آمدند، از طریق مشورت از عقول سایرین مدد می گرفتند.

یک کودک نیز بدون اینکه کسی به او گفته باشد، در مواجهه با مشکلات برای حل آن با پدر و مادر مشورت می کند و از آنان کمک می گیرد.

از مطالب فوق می توان نتیجه گرفت که از زمان حضور انسان در کره خاکی، مشورت نیز به عنوان یک اصل در کنار او بوده، حتی قبل از پیدایش زبان، با رسم خطوط و اشارات مخصوص با دیگران ارتباط برقرار می کرده، و از نظرات آنان مطلع می شده.

البته برداشت ملتهای مختلف از شورا و استفاده از این اصل عقلائی فرق می کرده، همانگونه که اسلام نیز در مسائل خاصی و با افراد ویژه و با شرایط خاص و با در نظر گرفتن معیارهای اخلاقی برای طرفین مشورت از آن بهره می گیرد.

اما آنچه در تاریخ تجربه شد، با تکامل فکری و عقلی و اجتماعی انسان، بهره وری او نیز از

مبانی فکری و عقلی نیز تفاوت کرده و به تکامل رسیده است.

در راستای تکامل انسان بوده که معنی شورا نیز تکامل یافته، و از کسب نظر که فایده ابتدایی از آن بوده کامل تر شده تا آنجا که «عده‌ای آنرا داروئی می‌دانند که همه بیماریهای اجتماعی را شفا می‌بخشد و به تمام نابسامانی‌ها و دردها پایان می‌دهد»^(۱) و «شور و مشورت را عامل رشد افراد و بروز استعدادها و شناخت افراد شایسته و آشنا کردن مردم با مشکلات و در جریان حوادث قرار دادن آنها میدانند»^(۲)

از طرفی نیز با رشد جوامع، و رشد سطح فرهنگی ملتها، در بسیاری از نقاط جهان مردم هشیارند و مجالی برای استبداد نیست، و مردم در انتخاب حکومت در تعیین قوانین در انتخاب سرنوشت خود شریک و سهیم‌اند، لذا چنین جوی خود بخود، مشورت و رایزنی را در زمینه‌های فوق و مخالفت با استبداد را می‌طلبند، البته اگر بگوئیم که به همان میزان استبداد نیز رشد یافته و از راههای نامرئی با قدرت علم، مردم شناسی، جامعه شناسی، تبلیغات در رسانه‌های گروهی، خود را بطریقی نوین و مردمی ارائه می‌کند و اینبار استبداد بی‌رحم‌تر از قبل وارد میدان مبارزه می‌شود، چرا که قابل شناخت نیست، چرا که در چهره‌ای مردمی و با شعار شورا به میدان آمده.

و از طرفی دیگر بعد از جنگهای جهانی اول و دوم و مرز بندی جدید میان کشورها و استفاده از علوم سیاسی و بکار بردن تدابیر و ترفندهای سیاسی جدید و ایجاد تشکیلات نوین در

حکومتها و اداره کشورها، و تأسیس مجالس قانونگذاری و پارلمانها و تشکیل نظامهای پارلمانی و گسترش روز افزون سازمانها و ادارات، بطوری که مدیریت آن از عهده یکنفر خارج بوده، وجود نوعی مدیریت شورایی را می‌طلبید و شورا در علوم مدیریت یک اصل شد^(۱)، و نهایتاً بعد از انقلاب کمونیستی بر علیه تسارهای روسیه و تشکیل حکومت سوویتی^(۲)، شورا به عنوان شکاری تبلیغی برای یکی از دو قطب ابر قدرت جهان درآمد.

و بسیاری از کشورها از این اصل متناسب با فرهنگ خود مدد گرفته و آنرا در برخی از سیستم‌های اداری بکار بستند^(۳) بعد از جنگ جهانی دوم که روح ملتها از جنگها، و جنایت‌ها و

۱ - رک: کتاب آئین کشورداری از دیدگاه امام علی / ۱۲۰ و مدیریت و فرماندهی در اسلام / ۵۰ و شناخت اسلام / ۴۰۰.

۲ - *Soviet* به معنی شوروی و در زبان روسی به معنی مشورت یا توصیه به مشورت آمده است.

این حومت اولین بار در سال ۱۹۰۵ در شهر بلگراد «پتروگراد قدیم» که از شورای نمایندگان کارگران و کشاورزان و دهقانان تشکیل شده و در سال ۱۹۱۷ درخواست نمود که نمایندگان آنان در کمیته اجرا که شرکت نماید، تا آنکه در اکتبر همان سال با پیروزی بلشویکها بر منشویکها حکومت شوروی حکومت شوراها که از صفات مشخصه آن وجود شوراهاست پایه‌گذاری شد که دارای دو ارگان سیاسی و اقتصادی بود.

ارگان سیاسی آن از سه بخش به قدرتهای موجود در شانزده جمهوری و قدرت عالی هیئت رئیسه تشکیل می‌شد.

و ارگان اقتصادی از دو بخش با (شورای اقتصادی مرکزی)، و شورای اقتصادی محلی و ناحیه‌ای بودند.

فرهنگ اصطلاحات اجتماعی و اقتصادی ۳۵۶/۹.

۳ - در فرانسه نیز شورای اقتصادی، و اجتماعی وجود دارد که در این دو زمینه فعالیت دارند.

شورای دیگری بنام شورای مجمع مشورتی که وظایف و اختیارات و نحوه انتخاب آنان را قانون فرانسه تعیین کرده است وجود دارد. و شورائی بنام شورای دولتی که وظیفه قضاوت در تخلفات اداری را به عهده دارد و به عنوان مشاور با دولت همکاری دارد،

شورائی بنام شورای ملی اربابان صنایع در کشورهای صنعتی وجود دارد که تعیین کننده خط مشی صنایع در آن کشورهاست و در کشورهای آلمان، ایتالیا، انگلستان، ... و اکثر کشورهای غربی و اروپائی مجالس مشورتی وجود دارد.

همان مدرک صفحات ۸۴ و ۸۳ و ۸۲

و در آمریکا شورای امنیت ملی آمریکا به موجب لایحه (۱۹۴۷) تشکیل شده که رئیس جمهور را در خصوص طرح ریزی سیاست خارجی یاری می‌دهد که مرکب از رئیس جمهور و معاون وی وزرای خارجه، برنامه ریزی و رئیس سازمان برنامه و بودجه و خزانه داری می‌باشد / فرهنگ جدید

کشتارهای دسته‌جمعی ملت‌های مظلوم و قتل عامها و غارت‌هایی که به علت سرکشی و توسعه طلبی سران چند کشور انجام شده بود، خسته و ملول شده بود، جوی بر علیه جنگ و جنگ طلبی ایجاد کرده و شعار صلح طلبی و امنیت جهانی در گوشه و کنار جهان سرداده می‌شد، این جو سران کشورها را ناگزیر از تاسیس یک سازمان جهانی^(۱) - برای استقرار صلح و امنیت و عدم

سیاسی ص ۱۰۷ تا ۱۱۰]

۱ - منظور سازمان ملل متحد است که هدف از تاسیس آن جلوگیری از دخالت قدرتها در کشورهای ضعیف و برقراری صلح جهانی بود.
- اگر چه امروز می‌بینم که خود این سازمان توسط رهبران نظامی با سروها بخاطر آزاد سازی ۴۰۰ نفر از نیروهای کلاه آبی سازمان قرارداد بسته ناگهانی چند شهر بوسنی و هرزگوین را تخلیه کرده و مردم بی دفاع را به قداره بندان سرو سپرده در حالی که می‌دانند که آنان از هیچ جنایتی در حق این مردم بی دفاع فروگذار نیستند و چه بیشرمانه شعار امنیت جهانی را در مصاحبه‌ها و گفتگو به زبان می‌آورند و بیشرمانه‌تر از آن شعارهای بشر دوستانه و انسان دوستانه آمریکاست که اعلام می‌دارد منافع ما در بوسنی در خطر نخواهد بود، لذا در آن منطقه مداخله نخواهیم کرد! آیا عجیب نیست؟ - این سازمان در ابتدا با ۵۱ عضو شروع بکار کرد اکنون بیش از ۱۶۰ کشور عضو دارد، و طبق منشور ملل متحد مجمع عمومی، یعنی ۱۶۰ کشور موجود عضو که بالاترین مرجع و رکن اصلی مشورتی سازمان می‌باشند، هر سال یکبار تشکیل جلسه می‌دهد. و بطور متوسط بیش از یکصد موضوع در دستور کار اجلاس‌های مجمع عمومی قرار می‌گیرد. و هر یک از اجلاس‌ها چندین ماه بطول می‌کشد و محل تشکیل مجمع عمومی و اجلاس‌های آن و شورای امنیت در نیویورک است.

و سازمانهای ذیل با سازمان ملل متحد همکاری نزدیک دارند:

۱ - سازمان خواروبار و کشاورزی جهانی.

۲ - سازمان توسعه صنعتی ملل متحد.

۳ - سازمان آموزشی و علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو).

۴ - اتحادیه بین المللی مخابرات.

۵ - سازمان بین المللی کار.

۶ - بانک جهانی.

۷ - صندوق بین المللی پول.

۸ - سازمان بین المللی انرژی اتمی.

۹ - سازمان بهداشت جهانی.

در دادگاه لاهه نیز بعنوان رکن قضائی سازمان ملل محسوب می‌شود که عالی‌ترین مرجع رسیدگی به اختلافات حقوقی و قضائی بین کشورهاست.

دست اندازی و تجاوز و دخالت کشورهای قوی، در مرزها و خاک کشورهای ضعیف می‌کرد، و از طرفی نیز تنفر حاصله در جوّ جوامع بشری پس از جنگهای بزرگ و طولانی زمینه را برای ایجاد دادگاههای جهانی^(۱) و محاکمه جانیان و جنایتکاران جنگی بود آماده می‌ساخت که به تشکیل دادگاه لاهه منجر شد.

و در زمینه ارتباطات منطقه‌ای^(۲) و بین‌المللی کشورها، برای هماهنگ کردن تولیدات

شورای امنیت نیز متشکل از ۱۵ عضو از جمله (آمریکا، انگلستان، و فرانسه - شوروی - چین) که یکی از عوامل مهم پیشرفت و همچنین فلج شدن سازمان محسوب می‌شوند و مهمترین ارگان اجرائی سازمان ملل متحد بحساب می‌آید. که پنج کشور فوق از اعضای دائمی شورا هستند. «حق وتو» - این قانون جنگ بیستم را به خود اختصاص داده‌اند و حق تصمیماتی از جمله حق وتو، تصمیم و مقابله با کشورهای متجاوز و اعمال مجازاتهای سیاسی و اقتصادی بر علیه کشورها و انتخاب دبیرکل سازمان برای هر پنج سال یکبار با توصیه شورای امنیت و تصویب مجمع عمومی بعمل می‌آید - البته خاطرنشان می‌سازم که تمامی این موارد فقط در حد قانون و بایگانی شدن در دفاتر اندیکس سازمان ملل است و الا با جرأت می‌توان گفت که هر جنایتی در گوشه کنار جهان در سطح وسیع در کشوری و یا منطقه‌ای رخ می‌دهد، که سازمان ملل و باندهای سیاسی‌ای که در این رابطه کار می‌کنند و اعضای شورای امنیت علی‌الخصوص آمریکا، از آن بی‌اطلاع باشند، اگر نگوئیم مستقیماً دخالت دارند، و الا کیست که نداند مردم فلسطین سی و اندی سال است که آواره‌اند و چه جنایتهایی در حق آنان از زندان و شکنجه و قتل و کشتار جمعی و غارت و نسل‌کشی و پاک‌سازی قومی صورت گرفته. و اسرائیل اگر نگوئیم غاصب از نامردی‌ترین حکومتهاست ولی سازمان ملل تاکنون چه انعکاس مثبتی از قوانین مشروح‌ه‌ای که تصویب کرده در مورد اسرائیل بکار گرفته، هلم جرا جنایاتی که در هایتی و در سومالی و در تمام آفریقا و در ژاپن و در کره و در ویتنام و در ایران و در عراق و... که انجام نشد باز هم شعارشان، شعار صلح و امنیت و نظم نوین و حقوق شیر و انسان دوستی ... است. - فرهنگ جدید سیاسی ۱۰۷ تا ۱۱۰.

۱ - منظور از دادگاه نومبرگ است که جهت محاکمه جانیان و جنایت‌کاران نازی تأسیس شده بود.

و همچنین دادگاه لاهه - که بعنوان رکن قضائی سازمان ملل بشمار می‌رود و عالی‌ترین مرجع رسیدگی به اختلافات حقوقی و قضایی کشورهاست که در سال ۱۹۴۶ در لاهه گشایش یافت که مرکب ۱۵ قاضی است، که همگی از طرف مجمع عمومی و شورای امنیت تعیین می‌شوند و مدت عضویت آن ۹ سال است.

فرهنگ جدید سیاسی ۱۰۷ تا ۱۱۰.

۲ - یکی از این شوراها منطقه‌ای می‌توان «شورای اروپا» که مرکب از کشورهای بلژیک، دانمارک، ایرلند، انگلستان، ایتالیا، کونرامبرگ، هلند، نوروز، سوئد، فرانسه دانست که در ۵ ماده در سال ۱۹۴۵ اساسنامه تشکیل آن را امضاء نمودند، و هدف از آن گسترش همکاریهای بین‌المللی بوده که بعداً کشورهای قبرس، آلمان، یونان، ايسلند، سوئیس، و ترکیه به عضویت شورای اروپا درآمدند که یک مجمع مشورتی مرکب از نمایندگان دولتهای عضو که در تمامی زمینه‌های مورد بحث بجز دفاع ملی اختیار کامل دارند.

صنعتی و کشاورزی و با ایجاد بازارهای^(۱) مشترک، برای عرضه بیشتر کالاهای صادراتی و یا در زمینه دفاع و همکاری‌های نظامی و دفاع مشترک در مقابل تهاجمات و حملات^(۲) و همچنین همکاری‌های سیاسی و اقتصادی^(۳) کشورها را ناچار از تشکیل شورا عالی مرکب از نمایندگان آنان می‌نمود، تا در زمینه‌های فوق همکاری کنند. و گاهی بین ارتباط فقط جنبه رفورمی و مشورتی داشته و نه بیش^(۴).

نهایتاً برخی کشورها نیز با شعار تولیت و تقویت^(۵) کشورهای ضعیف پا به میدان نهادند و

۱ - از این کشورهای منطقه‌ای شورای نوردویک را می‌توان نام برد که در سال ۱۹۵۲ با شرکت کشورهای دانمارک، فنلاند، نروژ، سوئد و ایسلند تشکیل شد که هدف آن هماهنگ کردن کشورهای عضو و دنبال کردن خط مشی واحد و تاسیس بازار مشترک بود.

۲ - شورای همکاری خلیج فارس یکی از این سازمانها بشمار می‌رود که در ۲۵ ماه در ۱۹۸۱ در ابوظبی اعلان موجودیت کرده و کشورهای عربی، کویت، بحرین، قطر، امارات عربی، عمان و عربستان در آن عضویت دارند و هدف آن حفظ منافع سیاسی، نظامی و اقتصادی اعضاست. (فرهنگ اصطلاحات روابط بین‌الملل ص ۲۵ غلامرضا بابائی) و یا شورای اتفاق که از جمهوریهای مستقل راهوی، ساحل عاج، نیجر، و دلتای بالا و در سال ۱۹۵۹ تشکیل شده همان مدرک.

۳ - کومکون - شورای همکاری اقتصادی مرکب از کشورهای بلغارستان - چک و اسلواکی، المان، مجارستان، مغولستان، لهستان، رومانی، شوروی، کره، و آلبانی که در سال ۱۹۶۱ از عضویت خارج شد و اهداف این شورا برنامه ریزی جهت رشد اقتصادی و همکاری کشورهای عضو در راه تخصص در تولید، تامین مواد خام، همکاری‌های علمی و پژوهشی و فنی بود. همان مدرک

۴ - شورای آسیا و اقیانوس آرام که، با عضویت کشورهای استرالیا، ژاپن، کره جنوبی، مالزی، زلاندنو، فیلیپین، تایوان، تایلند، ویتنام جنوبی که در سال ۱۹۶۶ برای تشویق همبستگی بین کشورهای حوزه اقیانوس آرام و آسیا تاسیس گردید، و فقط جنبه مشورتی داشته و در زمینه (اکولوژیک) زیست بومی، بویژه آزمایشهای هوایی، هسته‌ای، در منطقه اقیانوس آرام هم صدا هستند. همان مدرک

۵ - منظور شورای سرپرستی یا قیومیت است که به صورت یک نهاد بین‌المللی تاسیس شد و به موجب آن دولتهائی، در مقام سرپرست و یا قیم زیر نظر سازمان ملل اداره سرزمینهای خاصی را بعهده گرفتند (با این شعار که چون در این سرزمینها مردمانی ساکن اند که نمی‌توانند در وضع دنیای جدید روی پای خود بایستند) تا اینکه این سرزمینها را بسوی خود مختاری یا استقلال پیش برند. لازم به ذکر است که یکی از این کشورها فلسطین بود که تحت قیومیت انگلستان درآمد - عجیباً می‌بینم که امروز چگونه آنان را بسوی استقلال و خود مختاری پیش می‌برند! هر کس با تاریخ اندکی آشنائی داشته باشد، می‌داند که همین انگلستان در ایران خودمان از چه جنایاتی که فروگذار نکرد، هنوز مردم جنوب آن خاطرات را از یاد نبرده‌اند و یا در هند چه غارتها که نکردند و چه قتل عامها که بنام سرپرستی و قیومیت بدست این انسان دوستان انجام نگرفت. ایا این فریب و نیرنگی بیش نیست، که

از این بازار آشفته و بعد از جنگ جهانی دولت، و حکومت ناتوان خویش را جلوه‌ای بخشیدند و این طرفند جدیدی بود در کنار «حق و تو»^(۱) که با وجود اینکه بی اساس بودن آن بر همگان واضح است ولی بعلت اینکه مورد حمایت کشورهای قدرتمند بود بعنوان یک قانون بین‌المللی بر جهان حکومت می‌کند.

با رشد روز افزون علوم و تشعب آن و گسترش هر شعبه به چند بخش و هر بخش به چند گرایش و تخصصی شدن بخشها از یکسو و فراوانی زمینه‌های تحقیق و تنوع منابع و کثرت مدارک و مأخذ از سوی دیگر دانشمندان را ناگزیر از هماهنگی و مشورت در میان دانشمندان در تخصص‌های نزدیک بهم در تمامی زمینه‌ها مفید واقع شده تا آنجا که در موارد استثنایی پزشکان نیز در مورد یک بیمار به شور می‌نشینند. و گسترش این اصل تا آنجا پیش رفته که حتی برخی از بزرگان، شورای فقها را پیشنهاد نموده‌اند که خود بحث مستقلی را می‌طلبند. این هم از یک سو، و اهمیت شورا تا آنجا که به این عنوان نام سوره‌ای را بخود اختصاص داده، و آیات

قصدها جوامع اسلامی را دارند، آیا همین مصوبات سازمان مللها نبود که بسیاری از ملتها را نه تنها نجات نداد بلکه ب خاک ذلت نشاند. آیا وقت آن فرا نرسیده که کشورهای اسلامی بپاخیزند و قبل از اینکه یکی یکی از صحنه تاریخ و جغرافی حذف شوند قدمی پیش نهند؟ آیا کشورهای غربی و اروپائی در عملکرد خود چیزی جز خصومت با مسلمانان در سراسر جهان از خودشان داده‌اند؟ چرا از خواب گران بر نمی‌خیزیم؟ به امید آنکه به همین زودی صلاح‌الدینی از خطه اسلام برخیزد و تمام ناجوانمردی‌ها را با عدل و شمشیر پایان بخشد انشاء...-

دانشنامه سیاسی ص ۱۹۸.

۱ - در شورای امنیت سازمان ملل متحد ۱۵ کشور عضو هستند که ۵ عضو آن دائم و ۱۰ عضو غیر دائم‌اند و پنج عضو دائم عبارتند از آمریکا، شوروی، انگلستان، و فرانسه - چین - و هرگاه مسئله مهمی پیش آید بنا به پیشنهاد دبیر کل یا یکی از اعضا جلسه تشکیل یافته و تصمیم می‌گیرند و پنج عضو دائم می‌توانند نتیجه را بنا به مصالح خود و توکنند یعنی بدون موافقت هر یک از آنان تصمیمات شورا معتبر نخواهد بود.

اطلاعات عمومی گنجینه ۱۸۳۹.

مستقیم و غیر مستقیمی که در قرآن پیرامون شور و مشورت نازل شده، و پیامبر اکرم (ص) را به شورا سفارش نموده و مؤمنینی را که این رویه را مشی خود قرار می دهند ستوده و حتی پدر و مادر را در مورد فطام طفل به مشورت دعوت نموده، و همچنین مسائلی که در تاریخ پیش آمد و منجر به شورای سقیفه و نهایتاً تقسیم جامعه اسلامی گردید، و همچنین روایات بیشماری که از پیامبر اکرم (ص) و ائمه هدی در مذمت استبداد و توصیه و تبلیغ مشورت وارد شده از سوی دیگر، مرا به تحقیق پیرامون این مسئله ترغیب می نمود.

تا اینکه پیشنهاد یکی از سروران مرا واداشت، این موضوع را جهت تحقیق انتخاب و به عنوان رساله پایان نامه ارائه نمایم. البته در طول تاریخ اسلام در این زمینه کتابهای فراوانی به رشته تحریر در آمده که بطور کلی به دو دسته تقسیم می شوند یکی کتابهایی که تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی نگارش یافته و دیگری کتابهایی که همزمان با پیروزی انقلاب یا بعد از آن به رشته تحریر در آمده.

کتابی که قبل از انقلاب نوشته شده بیشتر در همان چند قرن اولیه و اکثراً تا قرن هفتم نوشته شده اند که عبارتند از:

۱ - کتاب الشوری - به قلم احمد بن محمد بن سعید معروف به ابن عقده الزیدی

الجارودی.

که نجاشی نیز از او نام برده.

۲ - کتاب الشوری بقلم ابی عمر الزاهد محمد بن عبد واحد المطراز الایوردی اللغوی.

این کتاب به دست سید ابن طاووس اختصار شده و «الاختیار» نامگذاری شده.

۳- کتاب الشوری - بقلم ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی (الشیخ صدوق) نجاشی هم در کتاب خود از آن نام برده.

۴- کتاب الشوری - تعلم ابن مخنف لوط بن سعید بن مخنف کوفی.

۵- کتاب الشوری - تعلم سید محمد مهدوی پسر علامه سید حسن الخراسانی الموسوی النجفی.

۶- کتاب الشوری - تعلم ابراهیم بن محمد بن سعید الثقفی^(۱)

۷- «کتاب الشوری - تعلم ابی عبدالله محمد بن عمر و اقد و اقدی»^(۲)

که به نظر میرسد کلیه این کتابها در جریانات تاریخی و گذر زمان از بین رفته باشند یا در کنج کتابخانه‌ها گرد گرفته‌اند، لذا اگر هم موجود است متأسفانه به دست ما نرسیده است. اما کتبی که بعد از انقلاب یا همزمان با پیروزی انقلاب نوشته شده از تعداد انگشتهای دست تجاوز نمیکنند که در دسترس همگان قرار دارد و اینجانب به نوبه خود از آن کتب الهام گرفته و شروع به نگارش رساله نمودم.

این رساله **نشاء** در دو بخش کلی و چند فصل که هر فصل نیز از چند عنوان تشکیل شده به نگارش در می‌آید و مطالب آن به سه قسم تقسیم میشود: مطالبی که از تفاسیر گرفته شده، مطالبی که از روایات گرفته شده، و موضوعات متفرقه آن، از کلیاتی پیرامون شور و مشورت،

تاریخچه، فوائد مشورت، صفات مشاورین، و حقوق مشیر و مستشیر و مشورت باز زنان و ... تشکیل شده، که همگی دال بر اهمیت موضوع اند.

نگارش رساله با رجوع به منابع و مآخذی مانند تفاسیر عریقه و کتب اربعه و سایر کتابهای روائی و نهج البلاغه، دایرةالمعارفها و کتب لغت، تاریخ و کتابهایی در موضوعات مختلف که در این رابطه بوده اند مراجعه شده و سعی شده از کتب معتبر استفاده شود.

چند نکته:

- ۱ - مطالب اخذ شده از منابع مختلف در بین دو پرانتز « » قرار داده شده است.
- ۲ - جملات معترضه بین دو خط افقی - - قرار گرفته است.
- ۳ - ترجمه آیات از مرحوم الهی قمشه ای است.
- ۴ - رسم الخط آیات به طریق رسم الخط طه عثمان نگارش یافته.
- ۵ - در هر مورد شاهد مثالهای فراوان داشته که نیاز به نگارش عربی و ترجمه فارسی آن بوده مطالب عربی آن در زیر نویس نگاشته شده تا در دسترس باشد.
- ۶ - مطالبی که به نظر میرسد نیاز به توضیح دارد، توضیح در بین دو پرانتز ( ) قرار داده شده است.